

Examensarbete 15 hp **Lärarexamen** 2009

Handledare: Maria Calissendorff

Malin Ståhlberg

Talspråk och sångspråk

Sfi-pedagogers användning av musik och sång

Förord

Tack till min kära vän Lidija Karlsson som har inspirerat mig till denna uppsats.

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	7
Syfte	8
Frågeställningar.....	8
Avgränsning och definitioner.....	8
Metod.....	9
Bakgrund	9
Skillnader och likheter i sång och tal.....	9
Ordförståelse, ordkunskap, frasinlärning och grammatik.....	11
Musikens kulturella betydelse.....	11
Musikens påverkan på undervisningssituationen.....	12
Genomförande.....	14
Analys.....	15
Prosodi.....	15
Grammatik, ordförståelse och ordkunskap.....	17
Musikens kulturella betydelse.....	18
Musikens påverkan på undervisningssituationen.....	19
Sångval.....	20
Diskussion.....	22
Prosodi.....	22
Grammatik, ordförståelse och ordkunskap	23
Musikens kulturella betydelse.....	23
Musikens påverkan på undervisningssituationen.....	24
Sångval.....	24
Resultat av musikinslagen.....	24
Sammanfattning av diskussion.....	24
Metodval.....	25
Vidare forskning.....	26
Slutsats.....	26
Källförteckning	27

Sammanfattning

Denna uppsats handlar om hur sfi-pedagoger använder musik och sång i sin undervisning samt på vilket sätt dessa inslag påverkar språkinläringen. Syftet med denna uppsats var att undersöka musikens eventuella betydelse vid inläringen av svenska som andraspråk för vuxna. Det är en undersökning om huruvida musikinslagen kan vara en hjälp för språkinläringen i fråga om uttal, förståelse för prosodi, ordkunskap och ordförståelse, grammatikträning, frasinläring samt musikens påverkan på undervisningssituationen. Studier av tidigare forskning kring dessa områden gjordes där jag bl.a. jämförde likheter och skillnader i producering av tal och sång. Tio sfi-pedagoger intervjuades samt observationer av tre lektioner genomfördes hos en av pedagogerna. Dessa intervjuer sammanställdes utifrån rubrikerna: Prosodi; Grammatik; ordförståelse och ordkunskap; Kultur; Musikens påverkan på undervisningssituationen samt Sångval. Pedagogerna ansåg att deras sång- och musikinslag har stor betydelse för elevernas språkinläring inom alla ovanstående områden. En viktig observation av resultaten var att man bör vara uppmärksam på hur och varför man använder sånginslag vid viss uttalsträning såsom de enskilda ordens prosodi.

Nyckelord

Sfi

Språk

Språkinläring

Musik

Prosodi

Inledning

Under ett par år har jag undervisat elever i sång vilket är kopplat till min sångmetodikutbildning på Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. En av dessa elever har sitt ursprung från Kroatien och har bott i Sverige i ca tre år. Innan dess har hon varit bosatt i bl.a. USA. Under våra lektioner tillsammans så har ett av våra arbetsmoment varit att sjunga sånger på svenska för att hon ska kunna utveckla sina kunskaper inom språket. Hon har tidigare läst på sfi, Svenskundervisning för invandrare, och förstår språket bra, men i det vardagliga talet så pratar hon hellre engelska än svenska.

Vid sånglektionerna tillsammans med min elev så har jag fått flera aha-upplevelser. En av dessa upplevelser är att saker som jag tar för givet inte är helt självklara för min elev. Vi har pratat en del om prosodi¹, språkmelodier, vilket enligt min elev skiljer sig från svenskan och hennes modersmål, serbo-kroatiska. Hon menar bl.a. att när jag i mitt vardagliga prat går upp i min s.k. falsett så pratar jag inte, utan jag sjunger. Denna observation kan märkas i hennes sång, då det inte är helt enkelt för henne att använda sin falsett. Vi har jobbat med att försöka hitta falsetten i talet för att kunna tillämpa detta på sången för att ta bort föreställningen om att det är något svårt och onaturligt. Jag har då funderat på om det kanske är fel väg att gå. Om det är så att falsetten inte är lika självklara i hennes ursprungliga språkmelodi så finns det inget att relatera till som självklart i hennes talröst. Dessa tankar är spekulationer då jag inte känner till det serbo-kroatiska språket och hur dess användning av falsett är självklar eller ej. Det kan ju vara så att min elev bara har svårt att hitta falsetten.

Min elevs sångteknik skiljer sig dock beroende på vilket språk hon sjunger på. Det engelska språket är mycket naturligt för henne. När hon sjunger sånger på detta språk har hon mycket teknik med sig gratis, såsom stöd, andning och inte minst energi. Hon har själv sagt att detta beror på att uttal och ord inte är främmande för henne. Ett fåtal gånger har jag hört henne sjunga på serbo-kroatiska. Det var bl.a. en folkvisa som hon sjöng i ett lågt register vilket inte avslöjade särskilt mycket om teknik eller falsett. Så sammanfattningsvis, när hon sjunger på ett språk som hon känner sig osäker på förlorar hon vissa sångtekniska detaljer som stöd och flöde och har därför svårt att bl.a. använda sin falsett på ett stabilt sätt. Min elev har också uttryckt att hon inte hör skillnad på långa och korta vokalljud. Vissa vokalljud är helt och hållet främmande för henne.

Jag har alltid varit intresserad av språk och har tidigare läst lingvistik på Stockholms universitet. Detta ökade särskilt mitt intresse för språkljud och etymologi². Sången och musiken har även de varit mina följeslagare sedan barnsben och jag har förstått att dessa två intressen ligger varandra mycket nära.

Gunilla Ladberg (2001) är fil. dr. i pedagogik och menar att det svenska språket skiljer sig från flera andra språk genom att ordens och frasernas betoningar varierar. Till skillnad från andra språk, där betoningen ofta ligger på fasta bestämda stavelser, så kan man i svenskan lägga betoningen nästan var som helst, beroende på vad man vill säga. Detta betyder att språkmelodin, prosodin, är mycket viktig för förståelsen i ett samtal. Ulf Jederlund (2002) som bl.a. är musikterapeut, menar att prosodin är det första man bör vara bekant med i det nya språket för att kunna lyssna till, förstå och själv producera sammanhängande tal. Under sina första levnadsår lyssnar och härmar barnet de vuxnas språkmelodi. En av mina informanter för denna uppsats, Madeleine Sundgren som är lärare på sfi Lernia i Stockholm, har anammat

¹Se definition av ordet prosodi på s. 4

²Läran om ords språkhistoriska ursprung och släktskap

just detta. I sin undervisning har hon bl.a. ett moment där eleverna får härma henne när hon säger olika meningar på svenska. Det viktiga är inte att de ska veta exakt vad de säger utan att de härmar hennes melodi i fraserna.

Erfarenheterna med min sångelev har tillsammans med mitt intresse för språk inspirerat till fördjupning i musikens betydelse för språkinläring hos vuxna, vilket jag vill göra i och med denna uppsats.

Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka om användandet av musik i sfi-undervisningen kan vara en hjälp vid inläring av svenska som andraspråk för vuxna.

Frågeställningar

På vilka sätt kan musiken vara en hjälp i språkinläringen?

Har själva sjungandet någon betydelse för inläringen?

Hur tar man till sig uttalet från sången till uttalet i talet?

Avgränsning och definitioner

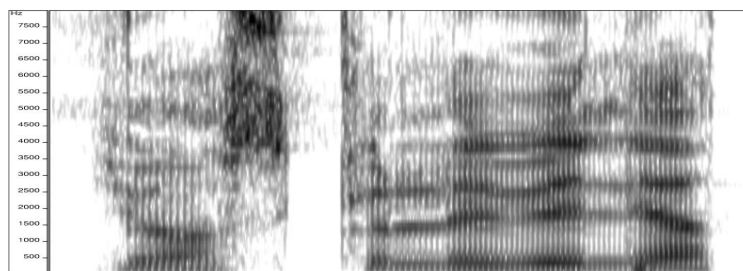
Undersökningen avgränsas till sfi, svenskundervisning för invandrare, som undersökningsområde. Informanter för denna undersökning är verksamma pedagoger inom sfi.

Prosodi

Prosodi förklaras kort som språkmelodi. Eva Lundström-Holmberg och Peter af Trampe (1987) delar in prosodin i tre företeelser: intonation, betoning och kvantitet (längd). Intonation är variationer i röstens tonläge, betoning är variationer i ljudstyrka och kvantitet innebär längden på de fonem/språkljud som yttras. Sammanfattningsvis är prosodi talets rytm och melodi. Gårding och Kjellin (1998) menar att även röstkvalitet räknas in i begreppet, d.v.s. vilken attityd talaren intar (t.ex. att känslan vrede uttrycks med en knarrig röst). Den senare betydelsen tas inte upp i denna uppsats utan begreppet avser således intonation, betoning och längd.

Spektrogram

Spektrogram är ett mättningsverktyg som visar talets frekvens (tonhöjd), amplitud (ljudstyrka) samt durationen för uttalandet. Frekvensen visas i höjdlid på bilden, tiden visas i sidled och amplituden visas i svärtningen, d.v.s. ju starkare ljuden är desto mörkare blir strecken.

Spektrogram. Frasen som är registrerad ovan är "Jag skulle vilja". www.wikipedia.org.

Metod

I min undersökning valde jag att intervju, samt vid ett lektionstillfälle att observera, aktiva pedagoger på sfi. Den intervjumetod jag valde att använda mig av var narrativ metod, d.v.s. jag utgick ifrån en fråga och utifrån informanternas svar ställde jag följdfrågor (Trost 2005).

Bakgrund

På grekiska innefattar begreppet ”musik” förutom tonkonsten även språket, diktningen och dansen. Grekerna ansåg att musiken hade en viktig roll i förandet av människan (Varkøy 1996). Genom musiken kan man ”förstå de stora sammanhangen och principerna i tillvaron”. (a.a, s. 15) Detta understryks ur ett musikpedagogiskt perspektiv av Ilona Antal Lundström, fil. doktor i pedagogik och didaktik, som skriver:

Samverkan mellan musik och andra ämnen fördjupar ämneskunskaperna i båda dessa ämnen genom att fenomenen betraktas ur nya synvinklar. Vid varje sådant tillfälle förstärks kunskapssystemet genom att minnet får nya anknytningspunkter. /.../ Den integrerade undervisningen knyter samman känslor och faktakunskap till en enhet. (Antal Lundström, 1996, s. 179)

I uppsatsen "Ibland sjunger de med.' En deskriptiv studie om sfi-pedagogers uppfattningar av musik i sfi-undervisning" (König & Sturk, 2008) är en av slutsatserna att det är i uttalsundervisningen som musik används mest högfrekvent av sfi-pedagoger. (Undersökningen gjordes med enkätfrågor där totalt 141 enkäter lämnades in.) Dock sägs det inte om just denna slags uttalsträning ger resultat.

Skillnader och likheter i sång och tal

"Rytm, rörelse och språkmelodi är från början sammanvävda. Med dem förankrades modersmålet i din kropp." (Ladberg, 2001, s. 20) Marie Werme, forskollärare, talar i sin bok "Ramsor - hur och varför?" (2006), om betydelsen av ramsor för barns språkutveckling. Under sin tid som lärare har hon sett hur användandet av ramsor hjälper utvecklingen av barnens förmåga att läsa. Ramsorna hjälper barnen att förstå språkets uppbyggnad samt är ett bra sätt att träna uttal. Werme talar bl.a. om vikten av att använda både rösten och kroppen. Genom att klappa eller trumma en ramsa känner man stavelserna och rytmen i språket, vilket gör det tydligare för barnen. Rytmen tycks vara något av det viktigaste för både språkinläring och kommunikation (Kjellin, 2002). I sin övningsbok "Svensk prosodi i praktiken" (1995) ger Kjellin en övning till eleverna där de ska hitta rytmen i talet. Eleven ska först räkna högt på sitt eget språk samtidigt som denne markerar rytmen i luften. Sen räknar eleven på svenska och dirigerar sig på samma sätt. Denna övning görs för att hitta betoningen i varje ord. Rörelsen med armen gör så att rytmen känns i kroppen.

Olle Engstrand (2004), professor emeritus i fonetik vid Stockholms universitet, har vid studier av det svenska talets rytmiska strukturer delat upp talet i rytmiska fötter eller betoningsgrupper. För just svenskans del är det naturligt att man delar in grupperna så att var och en av dem börjar med en betonad stavelse. Vidare studier visar att dessa olika grupper ofta är lika långa oavsett hur många stavelser de innehåller, vilket ger en relativt taktfast rytm. En förklaring till detta kan vara att de obetonade stavelserna är betydligt kortare än de betonade, till skillnad från exempelvis spanskan där längden på betoningsgrupperna beror på antalet stavelser. Lindblad (1992) menar att det är skillnad på rytmen i tal och i sång då han säger att rytmen i sången ofta är mer markant än rytmen i talet.

Inom klassisk sång förlänger man ofta vokalerna på bekostnad av de tonlösa konsonanterna

eftersom dessa inte går att sjunga på ett, inom genren, eftertraktat sätt (Lindblad, 1992). I tal brukar vanligtvis de tonlösa konsonanterna vara längre än de tonande och enligt Engstrand (2004) så är det vanligt att vokalerna i talet är längre före tonande konsonanter än tonlösa.

Finalförlängning, som är ett generellt fenomen inom det talade språket, innebär att den sista delen av ett yttrande blir något utdraget, man går ner i tempo. Enligt Engstrand (2004) är detta något som även förekommer hos djurens läten samt inom musik. Detta fenomen är inom talet ett sätt för lyssnaren att få veta att det snart är slut på yttrandet och på så vis veta att det snart är dags för dennes tur att tala. Varje enskild stavelse har sin individuella längd vilken även påverkas av den kontext den förekommer i, om den förekommer före en annan stavelse, emellan två stavelser eller om den sägs i slutet av en fras.

Engstrand (a.a.) talar om det han kallar för innehållsord och funktionsord, ord som ger olika semantisk innebörd till en fras. Innehållsorden kallar han för semantiskt³ tunga ord, d.v.s. att de har stor betydelse för frasens innehåll. Funktionsorden kallas för semantiskt lätta, de är de ord som anger sambandet mellan innehållsorden. Som exempel på detta tar han frasen: Manne hade seglat på världshaven, där orden ”Manne”, ”seglat”, ”världshaven” är innehållsord och ”hade” och ”på” är funktionsord. Ser man på ett spektrogram över en inspelad röst som talar just denna fras så kan man se att innehållsorden har en högre tonhöjd än vad funktionsorden har, d.v.s. de är mer betonade. I regel uttalas innehållsorden längre än funktionsorden.

I sången blir ofta även de obetonade stavelserna, som i talet vanligtvis reduceras, lika mycket betonade/sjunga som de betonade stavelserna (Lindblad, 1992). (Lindblad utgår främst ifrån klassisk sång, min anmärkning). En annan aspekt är den svenska accenten. Det svenska språket gör skillnad mellan två olika tonala förlopp. Engstrand (2004) tar upp ordet "milan" som har två olika betydelser beroende på hur man lägger språkmelodin till ordet. Om ordet har en s.k. en-toppig melodi (akut accent) så får den betydelsen "Milan - det italienska fotbollslaget" medan om den har en två-toppig melodi (grav accent) så bli det "milan - anläggningen där man tillverkar träkol". I sången kan ett ords accent bli fel p.g.a. att texten är underordnad sångens melodi. Som exempel på det tar Engstrand upp frasen "den lilla anden till himlen for" ur Taubes Havsörnsvals. Ordet "anden" får i sången en annan betydelse än vad som var tänkt, det är inte fågeln som far upp till himlen utan en ande.

När det gäller likheter och skillnader i tal och sång menar Per Lindblad (1992), docent och f.d. universitetslektor, att de prosodiska dragen skiljer sig mer åt i tal och sång än vad språkljuden (t.ex. vokalljud) gör. Lindblad beskriver på vilket sätt sång och tal skiljer sig i just det fysiska utövandet. I sång varierar man grundtonsfrekvensen⁴ stegvis medan man i tal gör det mer kontinuerligt. Det betyder att talet har ett större spann av grundtonsfrekvenser att välja emellan medan sången måste anpassa sig till vissa fasta frekvenser för att det inte ska låta orent. Det krävs mer fysisk aktivitet för att kunna styra detta vid sång än vad det gör vid tal, bl.a. måste fler andningsmuskler arbeta och även larynxmuskulerna (muskler kring struphuvudet) har en avgörande funktion.

Även själva artikuleringen skiljer sig vid tal och sång. Vissa vokaler är mer svåra att sjunga på vissa tonhöjder, t.ex. är det för en del personer svårt att sjunga vokalen /i/ på höga toner. För att man då ska kunna ta tonen måste man förändra vokalens klangfärg till någon som är enklare att sjunga ljust på, vilken då på så sätt inte uttalas på samma sätt som i talet. Även mycket låga toner kan ha en negativ effekt på vokalfärgen. (a.a.)

³Semantik är ordets eller satsens betydelse eller innebörd. (Arai 2002)

⁴Varje ton (talade eller sjungen) består av flera deltoner. Den lägsta av dessa toner kallas grundton (McAllister, 1998). Frekvens är den höjd varje ton har. Grundtonsfrekvens är alltså den tonhöjd grundtonen har.

Jederlund (2002) berättar att logopeden och musikerterapeuten Christina Norlén brukar komponera sånger som ska underlätta för barn, som ska lära sig svenska som andraspråk, att höra de olika vokalerna. Christina har tagit fasta på att de olika vokalerna har olika frekvenser, att de är antingen ljusa (t.ex. /i/, /e/, /y/) eller mörka (t.ex. /o/, /a/, /å/). Melodin till ordet "titta" är komponerad så att den ljusa vokalen får en ljus ton i ett högre register och den mörka vokalen får en mörk ton i ett lägre register.

Ordförståelse, ordkunskap, frasinlärning och grammatik

König och Sturk (2008) talar i sin undersökning om att musiken är bra för minnet och hjälper på så vis inlärning och koncentration. Ladberg (2000) säger att den mänskliga hjärnan lär bäst när den får skapa sammanhang och som pedagog bör man när man presenterar något nytt för eleverna sätta det i en kontext. Det är lättare att lära sig ord som hänger ihop på något sätt än att de är lösryckta, för då uppstår det länkar mellan de olika orden vilket gör att de lättare stannar i minnet. Ladberg säger också att det är viktigt att aktivera flera sinnen vid inlärning.

När flera sinnen är aktiva används flera vägar i hjärnan, vilket leder till fler kopplingar, mer kunskap och bättre minne. När eleven får använda många sinnen skapas fler och starkare nätverk. Kunskaperna blir mer mångsidiga och mer motståndskraftiga mot glömska. (a.a, s. 24)

Antal Lundström beskriver i sin bok "Musikens gåva" (1996) hur musikämnet i skolan bör integreras med andra skolämnen. Hon menar bl.a. att man ska uppmuntra eleverna att sjunga sånger på andra språk (engelska, tyska etc.) för att det blir en hjälp för eleverna att lära sig det språkets glosor och uttryck. Ladberg (2001) talar om att rytmiska ramsor spelar stor roll vid inlärning av ord. Hon ger exemplet på den rytmiska ramsan som hjälper dig att komma ihåg hur många dagar varje månad har: "Tretti dagar har november, april, juni och september. Februari tjuugoåtta allén, alla de övriga trettioen." (a.a, s. 20) Även Jederlund (2002) talar om detta. "Att genom rimmade ramsor och sång lära in helfraser på ett främmande språk är avsevärt lättare än att lära dem segment för segment, /.../ Orsaken är, återigen, att man tar de prosodiska dragen till hjälp." (a.a, s. 85) Jederlund talar här om hur barn lär sig ett andra språk genom ramsor och sånger.

En undersökning gjordes i samband med uppsatsen "Hur kan sånger i undervisningen underlätta inlärning av svenska som andraspråk för ungdomar och vuxna?" (Bohigas & Gordon, 2006) där tio sfi-pedagoger fick svara på frågor om hur de använde musik i sin undervisning. Där svarade nio av tio att de tyckte att användandet av sångerna bidrog till ökat ordförråd. I samma undersökning svarade tre av sju att de använde sig av sånger för att träna vissa grammatiska moment. De som inte använder sig av att sjunga i detta sammanhang tror ändå att sjungandet ger träning i grammatik, de har bara inte hittat några sånger som passar.

Musikens kulturella betydelse

I en sammanställning av studier angående kultur och hälsa skriver Töres Theorell (2008) om ett projekt i äldrevården där aktiviteterna på boendet anpassades efter de boendes kulturella intressen. Resultaten visade att de boende blev betydligt mer aktiva och man kunde se att detta berodde på en ökad stimulans av *anabolismen*⁵ som är en avgörande faktor för att motverka stress. Jederlund (2002) menar att en gemensam musikkultur skapar gemenskap och gruppidentitet. "Gemensamt för alla kulturgrupper är alltså musikens roll som identifikationsobjekt. Något man speglar sig identifierar sig med och håller fast vid för att

⁵Anabolism är ett samlingsnamn för de processer som bl.a. stimulerar reparation och tillväxt av celler i kroppen.

stärka sin känsla av vem man är och vad man tror på.” (a.a, s. 15)

Seija Wellros (2004), tidigare lektor i svenska som andraspråk på Lärarhögskolan i Stockholm, menar, med kursplanen för sfi i ryggen, att man särskilt bör behandla kulturella frågor som uppstår när invandrare kommer till ett nytt land. I kursplanen för sfi står det: ”Eleven ska också utveckla sin interkulturella kompetens genom att reflektera över egna kulturella erfarenheter och jämföra dem med företeelser i vardags-, samhälls- och arbetsliv i Sverige.” (SKOLFS 2009:2, s. 3)

I Bohigas och Gordons uppsats (a.a.) talar de tillfrågade pedagogerna om att sångerna ger en förståelse för svensk kultur. De ger exempel på högtidssånger, schlagersånger, folksånger och dansvisor. Viktiga tonsättare är Cornelis Vreeswijk, Olle Adolphson, Beppe Wolgers, Lisa Ekdahl m.fl. Sångerna förstärker även den "känslomässigt förankrade djupförståelsen" (Bohigas & Gordon 2006, s. 11). Som exempel på detta tar de upp sången Vem kan segla förutan vind? vars text tillsammans med dess vemodiga melodi ger en djupare förståelse för det svenska språket (a.a.). Jederlund (2002) skriver om barn och deras övervinnande av svenskan som andra språk och han säger att genom ”att ge de invandrade barnen, /.../ rik del i den svenska sångskatten blir ett lustfyllt sätt att ge en känsla av tillhörighet och en begynnande svensk identitet.” (a.a, s. 16)

Musikens påverkan på undervisningssituationen

Øivind Varkøy är professor vid universitetet i Örebro och talar i sin bok ”Varför musik?” om hur man genom historien har sett på musik. Där talar han bl.a. om musikens funktion i samhället och livet. Under medeltiden förekom musikutövandet alltid i ett funktionellt sammanhang., t.ex. som pedagogiskt hjälpmedel under kyrkans gudstjänster eller som underhållningsmusik vid hoven. Kyrkofadern Augustinus (354-430 e.Kr.) såg tydligt att musiken, förutom att ha ett inflytande över den enskilda individen, har en förmåga att främja gemenskap mellan människor (Varkøy, 1996). Ett gott gruppklimat gör att man vågar mer även om man inte känner sig säker. Framförallt vågar man fråga när man inte förstår vilket är mycket viktigt vid inläring (Ladberg, 2000).

Enligt Bohigas och Gordons undersökning (2006) så tycker alla intervjuade pedagoger att sången bidrar till gemenskap i gruppen. Deltagarna lär känna varandra bättre och sången lockar fram en avslappnad och ofta humoristisk sida hos eleven. "Det är stämningen och atmosfären som skapar lust och känsla." (a.a, s. 11)

Variation i undervisningen är, enligt Ladberg, ett bra sätt att skapa en bra inlärningsplattform. Hon menar att det sker bättre lärande när många sinnen är aktiva än när eleven bara sitter stilla i en bänk och lyssnar på läraren (Ladberg, 2000). Undersökningar visar att flera pedagoger väljer att använda musikslag i undervisningen för att det ger ett roligt och positivt klimat i klassrummet samt att det är en variation i undervisningen (Bonde, 2007; König & Sturk, 2008).

Enligt tidigare undersökningar (Bohigas & Gordon, 2006; Bonde, 2007; König & Sturk, 2008) är en av de största anledningarna till att pedagogerna använder sig av musik i undervisningen för att musiken ger glädje och är lustfyllt. Ett lustfyllt skapande är en viktig grund för att främja språkutveckling (Jederlund, 2002). Känslorna har en stor betydelse för elevens inläring och minne, speciellt för långtidsminnet. Ladberg (2000) menar att positiva

känslor gör inläringen lättare medan negativa känslor försvårar den. I och med de positiva känslorna producerar hjärnan hormoner som underlättar inläringen. Ladberg säger också att skratt blockerar produktionen av stresshormoner. Ett personligt engagemang från eleven är också viktigt, det är nödvändigt för en effektiv inläring. Detta engagemang innebär bl.a. känsla av mening och sammanhang samt intellektuella utmaningar.

Genomförande

För att komma i kontakt med berörda sfi-pedagoger skickade jag e-post till ansvarig för sfi Stockholm som vidarebefordrade mitt brev till olika arbetsledare runt om i Stockholm. I brevet frågade jag efter pedagoger som använder sig av musik i sin undervisning och fick inom ett par veckor svar från flera skolor. Tio pedagoger svarade att de använde sig av musik i sin undervisning och de ställde alla upp på att bli intervjuade.

Genom en uppsats fick jag tips om Eva Bornemark, musiklärare på KOMVUX Södervärn i Malmö. Jag kontaktade henne och blev inbjuden att komma och observera under hennes lektioner och gjorde det under en förmiddag. Där fick jag vara med på tre lektionstillfällen när Eva hade tre olika grupper/körer och jag spelade in ljudet från dem. Efteråt intervjuade jag Eva om hennes undervisning, även denna intervju spelade jag in.

De andra pedagogerna besökte jag på deras arbetsplatser runt om i Stockholm. Vid intervjuerna spelade jag in ljudet med hjälp av en Mini-Disk och en mikrofon för att minnesåterkopplingen skulle bli så bra som möjligt. Informanterna hade i förväg fått veta att de skulle bli intervjuade om hur de använder sig av musik i sin undervisning.

De inspelade intervjuerna skrev jag sedan ned, ej ordagrant, och använde som underlag i min forskning (se under rubrik Analys).

Jag använde mig av narrativ intervjuteknik, där jag lät informanten tala fritt utifrån en generell fråga som löd: **På vilket sätt använder du dig av musik i din undervisning?** Därefter ställde jag följdfrågor utifrån det informanten berättade. Följande följdfrågor såg jag till att ställa till samtliga informanter:

Vilka resultat ser du av att du använder musik i undervisningen?

Hur tänker du när du väljer sånger?

Vad är din anställning?

Följande pedagoger intervjuades:

Eva Bornemark, Musiklärare på KOMVUX Södervärn i Malmö.

Mona Gordon, sfi-lärare på Hermods i Liljeholmen, Stockholm.

Cecilia Henriksson, sfi-lärare på Utbildningsborgen i Alvik, Stockholm.

Gunnar Ljunggren, sfi-lärare på Lernia, Stockholm.

Sara Lövestam, sfi-lärare på Lernia, Stockholm.

Maria Rydell, sfi-lärare på Hermods, Stockholm.

Laura Rådman, sfi-lärare på Lernia, Stockholm.

Anna-Karin Steinholtz, sfi-lärare på Hermods, Stockholm.

Madeleine Sundgren, sfi-lärare på Lernia, Stockholm.

Agneta Westergren, sfi-lärare på Åsö vuxengymnasium/Västerort i Tensta, Stockholm.

Analys

I följande avsnitt har jag sammanfattat vad var och en av pedagogerna uttryckt om de olika områdena Prosodi; Grammatik, ordförståelse och ordkunskap; Kultur; Musikens påverkan på undervisningssituationen samt Sångval. Alla informanterna har inte uttryckt något specifikt inom varje område varför de av förklarliga skäl inte står med. Även iakttagelser från observationer av Eva Bornemarks lektioner finns registrerade i detta avsnitt.

Prosodi

Cecilia Henriksson berättar att hon brukar säga att svenskarna har en speciell melodi när de pratar och hon tror att eleverna kan höra och få en förståelse för den typiska språkmelodin genom att höra och sjunga svenska folkvisor. Man är tvungen att ha melodi i sångerna, man kan ju inte sjunga entonigt, menar Cecilia.

Maria Rydell använder sig av musik vid uttalsträningen. Även Maria menar att det svenska språket har en speciell prosodi vilken grundar sig på de långa ljuden. Dessa långa ljud är nyckeln till den svenska prosodin, för det är där betydelsen ligger och det är där jag förstår vad du säger. De korta ljuden är inga problem för eleverna, utan det är de långa ljuden som inte blir tillräckligt långa. Då är musik tacksamt att använda för att illustrera de långa ljuden. Ett musikexempel som Maria brukar använda för just detta är Lisa Ekdahls Vem vet där eleverna får lyssna efter långa ljud. Maria menar att själva prosodin är att man vilar på de långa ljuden och så går det snabbt tills nästa långa ljud. I en sats är det de viktiga orden som man betonar. Dessa betoningar kommer med ganska jämna intervaller, det är det som ger rytmen i själva språket. Maria menar att då kan musik vara tacksamt för musiken har ibland väldigt regelbundna rytmer. Ett exempel på detta är Somliga går med trasiga skor av Cornelis Vreeswijk, där rytmintervallen är regelbundna.

Även Sara Lövestam har tagit fasta på de långa språkljuden. Vid uttalsträning använder hon Ted Gärdestads sång Sol, vind och vatten. Eleverna får texten på ett papper framför sig, men Sara har tagit bort alla långa vokaler som de ska fylla i genom att lyssna på sången.

Madeleine Sundgren undervisar i något som kallas för prosodi-träffar. Hon börjar alltid dessa träffar med att gruppen sjunger en sång, vilket Madeleine tycker är en bra start till prosodin. Träffarna går bl.a. ut på att eleverna imiterar ord och fraser som Madeleine säger utan att de nödvändigtvis vet vad det betyder, för att få en känsla för den svenska språkmelodin. Madeleine tycker det är viktigt att man gör prosodin, att det är viktigt att eleverna känner prosodin i kroppen när de gör dessa övningar, så rörelser till övningarna är viktigt. Efter detta får eleverna se texten och de får stryka under betoningar. Det är viktigt att eleverna får känna språkets rytm i kroppen och det är därför de rör sig när de pratar, menar Madeleine. Hon kan inte se några resultat av det de gör, men eleverna tycker att det här med prosodi är kul.

Laura Rådman är ursprungligen från Lettland och hon började läsa svenska när hon var 16 år. Hennes svensklärare var musiklärare i botten och de sjöng nästan varje dag. Laura berättar att de brukade sjunga Taubes Änglamark och fastän hon inte förstod vad orden betydde kunde hon genom sången höra språkrytmen och språkmelodin.

Mona Gordon tycker att Lisa Ekdahls sång Vem vet är passande för uttalsträning. Texten är enkel och melodin är enkel att följa samt prosodi och betoning finns med i den här sången.

Även talspråket kommer fram i sångerna. Mona ser att eleverna blir bättre på att prata svenska och anser att det är ett resultat av hennes undervisning. Mona berättar att vissa elever har bra uttal när de sjunger men inte lika bra när de pratar, men hon tror ändå att det är en hjälp. Julsången Tomtarnas julnatt är rytmiskt bra när man sjunger ”tipp-tapp” och man får fram konsonanterna och betoningarna bra.

Eva Bornemark berättar om en kollega på skolan vars klass hade problem med vissa uttal. Kollegan bad då eleverna att uttala det som Eva gör det och då blev genast deras uttal rätt. Ingen av Evas elever brukar klaga över att det inte låter bra när de sjunger, för fokus ligger på uttalet.

Observation av Evas arbete visar att hon inte stannar särskilt länge vid varje sång samt att hon inte övar melodier med eleverna. Ibland stannar hon upp för att öva in rytmen av ett ord. Vid ett tillfälle säger hon att om man tar bort musiken i denna sång så är ändå ordens rytm densamma i talet och illustrerar det även genom att stampa rytmen i golvet. Eva säger inte till om de sjunger fel toner men däremot om de sjunger fel uttal.

En observation från en sånglektion är när de sjunger sången Ni ser många vänner, en sång med afghanskt ursprung. P.g.a. översättningen har texten hamnat fel i betoningarna och ordet ”musiken”, som i vanligt tal betonas på den andra stavelsen, betonas här i sången på den första stavelsen.

Det mesta av det material som Eva använder är skrivet av henne själv och melodierna som hon har gett sångerna är mycket nära pratmelodin. När hon förebildar enstaka ord så sjunger/säger hon dem på den melodi som de har i sången. Vid ett tillfälle förebildar Eva ordet "glömma" med melodiintervallet stor sekund⁶, uppifrån och ner. När Eva förebildar sångligt så kan tonarten variera lite från gång till gång.

Maria Rydell berättar på vilket sätt hon arbetar med rytmen i språket. De lyssnar på ett musikexempel flera gånger och de brukar även läsa sångens text rytmiskt tillsammans. Maria menar att när man har hört rytmen som texten får i sången så läser man den med samma rytm. Efter att de har läst texten så sjunger de sången. Maria finner att den progressionen är viktig.

Agneta Westergren menar att om sången är rytmiskt bra skriven kan den vara en hjälp i uttalsträningen. Agneta ger exemplet Flickorna i Småland, där just ordet ”flickorna” har samma rytm i sången som om man skulle tala det. Agneta berättar att när hon hade kören på skolan så märkte hon att eleverna lärde sig vokalljuden genom att sjunga. Dock anser Agneta att sången inte är en bra träning i att lära sig de enskilda ordens prosodi. Hon menar att sångernas rytm och melodi inte stämmer med den rytm och melodin som orden har när man pratar. Som ett exempel på detta tar hon upp Taubes sång Havsörnsvals där ordet ”anden” får fel accent. I och med att man sätter melodi till texten så brottas man med grav och akut accent. (Samma exempel som Engstrand tar upp, se under rubriken Bakgrund.) Denna iakttagelse har kommit ur Agnetas egna erfarenheter, det är inget som hon har märkt på elevernas språkanvändning. Agneta har skrivit ett arbetsmaterial för sfi-undervisning som heter Svenska med melodi - Om uttal i det svenska språket (Westergren, 2000). I det materialet visar hon att orden har egna melodier, olika tonhöjder. I intervjun diskuterar vi ordet ”sommaren”. När man ska säga ordet ”sommaren” så börjar man på en hög ton och går snabbt neråt i tonhöjd. Skulle man sjunga det ordet så försvinner dessa skillnader i tonhöjd eftersom man i sång använder sig av bestämda toner utifrån melodin.

I och med att ordets melodi, när man säger ordet ”sommaren”, åker ned fort så känns det

⁶Intervallet stor sekund innebär ett avstånd av två hela eller fyra halva tonsteg mellan de två tonerna.

för Agnetas elever som ett litet tryck, en skillnad i volym, istället för att det är en skillnad i tonhöjd. Detta måste Agneta påpeka för sina elever. Eleverna kan inte lära sig detta genom att de bara ska härma läraren, utan de måste på ett logiskt sätt lära sig systemet, att varje ord har olika tonhöjder och Agneta menar att man inte kan detta automatiskt.

Agneta anser dock att sången inte är ett hinder för språkinläringen, eleverna blir inte förvirrade av att sjunga. Det är som två olika språk, musikens språk och talspråket. Hon menar att man bör se prosodin som en liten sång som vi alla måste lära oss, en sång som inte har någon fast tonhöjd utan att man kan glida mellan tonhöjden och de tonala mönstren.

Agneta använder inte uttrycket tryck eller betoning när hon pratar om uttal, utan hon utgår ifrån melodin i språket genom att fråga hur många toppar det finns i det här ordets/frasens melodi. (Olle Engstrand använder sig av ordet tontoppar, se Engstrand 2004)

Agneta tycker att det är mindre viktigt om sångerna hon sjunger med sina elever stämmer överens med talet, för hon skiljer sång och tal ifrån varandra. Däremot anser hon att vokalerna och konsonanterna ska vara rätt när de sjunger. I sången så har man alla chanser att lyssna och ställa in så att språkljuden blir rätt. Problemet med att texten är underordnad melodi och rytm i en sång stöter Agneta på när hon själv ska sjunga vissa sånger. Det är som om tonsättaren och textförfattaren är inte överens om vad som är bra text och man måste ibland rycka i texten för att den inte ska låta konstigt, förklarar Agneta.

Agneta anser att sången kan ha en bra inverkan på inläring av hela frasens prosodi. I sångmelodin kan man med hjälp av kompositionen understryka ett viktigt ord i en fras. Agneta menar att detta är på en mer avancerad nivå än vad hon arbetar med på skolan.

När Anna-Karin Steinholtz använder musik i sin undervisning brukar hon spela upp en sång från en skiva och då är det vanligtvis en svensk visa eller schlager. Eleverna får först lyssna efter ord och skriva ned vilka ord de kan uppfatta. Anna-Karin ser denna lyssning främst som en träning i hörförståelse. De får sen lyssna en andra gång och då uppfattar de ofta fler ord. Sen får de texten på ett papper och Anna-Karin läser den högt så att eleverna ska få höra rytmen och betoningar. Efter det får de slå upp i en ordbok de ord som de inte förstår och Anna-Karin förklarar vissa ord. Sen lyssnar de på sången en gång till och eleverna får sjunga med så att de kan träna på uttal. Anna-Karin säger att hon tror att det är bra för deras uttal, men det är inget hon har fördjupat sig i. Dagen efter brukar Anna-Karin göra en lucktext av sångtexten och eleverna får lyssna på sången igen och fylla i de ord som saknas.

Anna-Karin säger att man i sångerna kan lyssna på hur ord betonas och det är en ordinläring. I Sonja Aldéns Du får inte övas bl.a. frasinläring.

Grammatik, ordförståelse och ordkunskap

Laura Rådman säger att man genom sångerna lär sig att memorera fraser och uttryck. Anna-Karin Steinholtz håller med om detta och säger även att det blir en positiv inläring istället för att sitta och traggla en text om t.ex. kommunalpolitiken.

Cecilia Henriksson tycker att sången Tycker du om mig? passar bra i nybörjargrupper där eleverna inte förstår hur systemet för fråga-svar är uppbyggt, då sången är uppbyggd på frågor och svar. I sången Höga berg och djupa dalar tränas adjektiv. Ordföljd och placering av negation, som skiljer sig från flera andra språk, tränas i sången Du tycker du är vacker. Pronomen övas i sången Min hatt och sången Tre små gummor är bra för ordförståelsen.

Maria Rydell använder övningar med lucktexter där eleverna får fylla i de ord som saknas i sångtexten som de samtidigt lyssnar på. Här tränas ordkunskap men även hörförståelse vilket

är en viktig del i språkinläringen. Hörförståelse är också en del av skolans prov. Vid ordkunskapsträning använder Maria i bl.a. en låt av Bo Kaspers Orkester, Ett och noll, där texten är uppbyggd på motsatsord; ”ett och noll”, ”himmel och helvete”. Maria menar att man kan göra väldigt mycket med lätttexter och att det i alla texter finns grammatiska moment som man kan ta upp. När Maria pratar t.ex. om det grammatiska fenomenet preteritum så lyssnar de på Lisa Ekdahls sång Jag skrek. Sången går väldigt snabbt och då måste eleverna ha tränat sig på att lyssna på musik. Målet är ju att man ska förstå vanligt snabbt tal. Maria anpassar språkhastigheten till sina elever, så ofta förstår de henne väldigt bra medan de har svårt att förstå andra. Med låten Vem vet kan man ta upp frågan om talspråk och skriftspråk (”Vem vet, inte ja”, min anmärkning). Många lätttexter är ganska svåra och på nybörjarnivå brukar inte textinnehållet diskuteras så mycket. Låten Hon är så söt har flera vardagliga ord; sover, vaknar etc. så den är tacksam att använda på nybörjarnivå.

Sara Lövestam använde vid ett tillfälle bl.a. Galenskaparnas sång Min bostad i ordkunskapsträning, den passar bra när man pratar om möbler. Eleverna lyssnade till sången men sjöng inte med, den var för svår för det. Sara menar att eleverna lättare kan referera till sångtexter än till andra skriftliga texter.

Agneta Westergren menar att syftet med musikinslagen/sånginslagen är främst träning av ordförråd och vokalinläring. Hon kopplar ofta en sång till det de pratar om på lektionen. Agneta väljer också sånger utefter den grammatik som är aktuell i undervisningen, t.ex. Tycker du om mig? När Agneta hade kören på skolan så märkte hon att elevernas ordförråd ökade, de nötte in ord med hjälp av sångerna de sjöng.

Observationer av Eva Bornemarks arbete på KOMVUX Södervärn visade att Eva ofta stannar upp för att prata om sångernas innehåll. Hon använder sig ibland av bilder för att förtydliga innehållet.

Musikens kulturella betydelse

Cecilia Henriksson berättar att de ibland har fester på skolan då eleverna tar med sig mat och musik från sina hemländer. De är väldigt måna om att dela med sig av sin egen musik. En viktig del av sfi-undervisningen är ämnet Värdegrund och demokrati, ett ämne som är en stor del av den svenska kulturen. Cecilia brukar då sjunga sången Hela världen runt som belyser detta. Fortsättningsvis menar Cecilia att höra och sjunga de svenska folkvisorna kan vara ett sätt för eleverna att förstå den svenska folksjälen. Hon säger att vi svenskar anses ju vara lite melankoliska och våra gamla visor har ju en viss stil som är specifik för oss.

Sfi Utbildningsborgen i Alvik har ett samarbete med Musikmuseet i Stockholm. En eller två gånger per termin får elever från sfi komma dit för olika visningar som är utformade för just sfi-elever. För nybörjargrupper finns det en basvisning där de får undervisning i bl.a. musikhistoria och eleverna får även möjlighet att berätta om instrument från sina hemländer. En del av visningen är ett rum där museet har samlat flera svenska symboler, t.ex. dalahäst, knäckebröd, kräfte etc. Detta är en ingång till att bl.a. prata om det svenska nationalinstrumentet nyckelharpa och som fortsättning på detta så får eleverna fundera på vad deras nationalinstrument är samt hitta på nya nationalinstrument. Det finns även en fortsättningsvisning som fokuserar på svensk musikhistoria. Den visningen handlar om hur ensemblespelet har utvecklats från 1500-talet och framåt och eleverna får bl.a. dansa menuetter med varandra.

Cecilia berättar att vissa religiösa grupper får eller vill inte sjunga. Då kan de hålla för

öronen, de kan bli sura och gå ut ur klassrummet. Det kan t.o.m. vara så att det i vissa kulturer är förbjudet att lyssna på musik. Detta blir lite jobbigt när sången är en så naturlig sak i den svenska kulturen.

För flera av eleverna brukar dansen vara mer naturlig än sången. När Cecilia sätter på musik i klassrummet är det inte ovanligt att det uppstår spontan dans.

Även Gunnar Ljunggren berättar att eleverna ofta tar med sig egen musik till lektionerna. Han menar också att musikinslagen på lektionerna hjälper eleverna att förstå den svenska musikskatten.

Maria Rydell menar att eleverna genom musikinslagen får uppleva ny musik och komma i kontakt med nya artister. Eleverna kan se att Maria har ansträngt sig för att hitta ett bra material från det svenska kulturlivet. Det är bra att använda sånger som alla kan men även sånger som eleverna kommer att höra mycket, t.ex. luciasånger. Även den svenska kulturen speglas i sångerna.

Sara Lövestam brukar bl.a. sjunga ringdanser som hör till midsommar med sina elever.

Agneta Westergren berättar att när skolan tidigare hade körverksamhet brukade de bl.a. sjunga luciasånger och sätta upp luciatåg. Det var ett sätt för eleverna att känna sig lite svensk. Generellt väljer Agneta sånger som andra svenskar känner till, så att eleverna får lite kulturhistoria.

Laura Rådman berättar om när skolan arbetade med temat Stockholm pratade de bl.a. om Evert Taube och de sjöng några av hans sånger. Det är ett sätt att närma sig den svenska kulturhistorien.

Anna-Karin Steinholtz väljer sånger som har anknytning till den svenska kulturen, vad folk lyssnar på och vad man vanligtvis känner till som svensk. Hon säger att även om man inte gillar Evert Taube så kan man Rosa på bal för att det är en sång som alla känner till. Sfi ska ju inte bara förbereda för språket utan även förbereda dem för en integrering i samhället. Kan man då de sånger som hör till den svenska kulturen så kan man även prata om saker som svenskar kan prata om.

Vid ett tillfälle, när Anna-Karins son var med på en lektion, sjöng de Lilla snigel. Anna-Karin tycker att även barnsånger är en del av kulturskatten. Många av hennes elever är lite yngre och förmodligen kommer några av dem att få barn och då är det bra att kunna barnsånger. Hade det varit fler föräldrar i gruppen hade Anna-Karin valt att sjunga fler barnsånger med dem. Vid jul brukar Anna-Karin att sjunga jul- och luciasånger.

Musikens påverkan på undervisningssituationen

Gunnar Ljunggren menar att sången slår broar mellan människor medan språket sätter barriärer. Musiken öppnar människors hjärtan och släpper hämningar. Sångelekar såsom Små godorna och Prästens lilla kråka är bra då man också får rulla runt på golvet. Eleverna tycker mycket om musiken och att sjunga. Musikinslagen är inget ska-lära-sig-moment utan det är ett sätt att koppla av och det bryter av mot den övriga undervisningen.

Eva Bornemark fick i början av sin musikundervisning höra vissa kommentarer från elever, t.ex. att "Sjunga gör man på dagis". Hon menar att eleverna generellt är jättegglada över att ha

Svenska med sång (Svenska med sång kallas de sånglektioner Eva undervisar). Vid observationerna av Evas musikverksamhet på KOMVUX Södervärn kunde jag känna att stämningen var kärleksfull och varm. Det blev ofta stimmigt och uppsluppet efter att de hade sjungit en sång. Ett exempel när Eva började spela introduktionen till sången Jag älskar dig, en sång med afghanskt ursprung med texten översatt till svenska. Det gick då ett sus bland eleverna när de hörde vilken sång det var och de applåderade när de sjungit sången.

Mona Gordon använder bakgrundsmusik när eleverna skriver, t.ex. en avslappningsdisk, det hjälper eleverna få ett lugn och de kan koncentrera sig bättre. Mona anser att det är perfekt när eleverna skriver. En speciell sång som brukar få folk på gott humör är Lisa Ekdahls Vem vet, för att den är glad. Mona tycker själv att det är roligt att använda sig av sånger i sin undervisning och att det generellt blir en trevligare stämning på skolan när man har musik i undervisningen.

Cecilia Henriksson använder musiken främst för att skapa trivsel och bra stämning i klassen. Hon menar att alla blir glada när de sjunger. Cecilia tror att man vågar prata och artikulera mer om man har musik till. Man behöver inte låta själv när alla sjunger tillsammans och Cecilia sjunger med hon också. Detta gör att man på ett annat sätt känner sig trygg i gruppen än när man själv ska läsa högt ur en bok.

Sara Lövestam använder t.ex. sången Huvud axlar knä och tå som ett roligare sätt för eleverna att lära sig kroppsdelarna på. Hon varierar sin undervisning genom att istället för att eleverna får lyssna på en uppläst text så får de lyssna på en inspelad sång. Sara berättar att många vill vara med när de gör något annorlunda och som har med musik att göra, exempelvis under temat Traditioner, där de bl.a. sjunger ringdanser och lekar som hör till midsommar, eller vid uppvisningar på t.ex. skolavslutningar.

Maria Rydell finner att sången är ett bra avbrott och det piggar upp, eftersom en lektion varar vanligtvis i tre timmar i sträck. Hon menar att det i början av sin språkinläring är det viktigt att lyssna mycket. Musiken är ett tacksamt sätt att lära sig språket på och syftet med musikslagen är bl.a. att eleverna ska fortsätta att lyssna på musik. Då måste man ge dem tips på musik, för att de ska kunna träna sitt lyssnande.

P.g.a. att skolan har intagning varannan vecka gör det att det kan komma nya elever till klassen mitt i en kurs vilket kan leda till stora nivåskillnader i klasserna. Maria menar att man som lärare då måste hitta ett sätt att undervisa på som är roligt. Det resultat Maria kan se av musikslagen är att eleverna tycker att det är mycket roligt.

Även de andra pedagogerna är överens om att musiken är ett positivt avbrott i undervisningen. Agneta Westergren menar att det blir roligare för henne att undervisa och Laura Rådman säger att undervisningen blir mer levande. Anna-Karin Steinholtz säger att det blir en positiv stämning i gruppen för att eleverna tycker att det är roligt att sjunga.

Sångval

Här vill jag belysa om och på vilket sätt pedagogerna är medvetna om varför de använder sig av musik i sin undervisning.

Maria Rydell anpassar sångvalet till bl.a. årstiden, de sjunger julsånger vid jul etc. Maria menar att man får ta vara på vad eleverna ger för signaler, t.ex. tog en gravid kvinna i klassen

med sig en skiva med svenska barnsånger som de lyssnade till. Just i detta exempel med barnsånger så får man känna av vad gruppen känner, menar Maria, det är ju ändå vuxna människor man arbetar med. Har man i det land man kommer ifrån varit en högt uppsatt person, advokat eller liknande, så kanske man inte vill sjunga barnsånger. Maria säger att det brukar oftast inte vara något problem. Det som är bra med barnsånger är att de är ganska korta. Maria säger även att det är bra att använda sånger som alla kan men även sånger som eleverna kommer att höra mycket, t.ex. luciasånger. Tycker man som lärare att det är viktigt och roligt att sjunga så är det lättare att motivera musikinslagen. Eleverna måste hitta sitt sätt att lära sig svenska och om det finns någon som tycker att det är roligt att sjunga så måste man hjälpa den personen.

Cecilia Henriksson brukar säga att svenskarna har en speciell melodi när de pratar men det är inget som hon har tänkt på när hon har valt de sånger de sjunger. Hon väljer sånger från ett sånghäfte som är uttaget främst för träning av ordförståelse och grammatik.

Anna-Karin Steinholtz säger att hennes sångval ofta inte är särskilt genomtänkt utan brukar bara ta någon sång som hon kommer på. Hon väljer sånger utifrån det material hon har hemma och just vid denna tidpunkt råkade det vara en sång från en schlagerskiva. Anna-Karin är medveten om vilken musik som passar hennes elever, att handlingen ska vara enkel och språket inte för avancerat. Självt lyssnar hon inte på så mycket på just sådan svensk musik.

Anna-Karin väljer sånger utifrån textinnehållet. Som exempel tar hon upp temat ”kärlek” som är ett begrepp som alla känner igen och som eleverna kan relatera till. Eleverna lär sig snabbt ord som ”sakna” och ”längta”.

Anna-Karin tycker själv om musik. När hon tidigare läste främmande språk tyckte hon att det var roligt att sjunga en sång på just det språket, att kunna en sång som de människorna kan. Hon lärde sig vissa ord genom sångerna. Musik är en stor del av Anna-Karins vardag. Hon sjunger själv och tycker om att lyssna på musik.

Madeleine Sundgren använder sig av sånger av bl.a. Cornelis Vreeswijk och Tomas Ledin. Hon menar att sångerna måste vara lättsjungna. Annars väljer hon sånger som hon själv tycker om men det är viktigt att man kan höra texten som sjungs på inspelningarna. Jan Malmström, Siw Malmquist och Robert Broberg är andra artister som hon använder. Det får gärna vara rytmiska sånger och de är blandade genrer och stilar. Madeleines musikkbakgrund är att hon har sjungit mycket tidigare och älskar att sjunga. Hon har även arbetat inom tv-produktion, där musiken har en viktig betydelse. Detta försöker hon ta med sig i sin undervisning.

Gunnar Ljunggren tycker det är viktigt att välja sånger med vackra texter. Eleverna tycker att det är roligt med ordlekar och då är sånger av Robert Broberg bra att använda. Andra artister eller kompositörer som Gunnar använder sig av är Orup, Niklas Strömstedt (Sista sommaren, Om etc), Evert Taube och Lena Philipsson. De sjunger även jul- och luciasånger.

Sara Lövestam tänker främst på texten när hon väljer sånger till sin undervisning. Den får inte vara abstrakt eller ha grammatiska fel. Hon vill inte lägga för mycket tid till att förklara undantagen. Sara väljer sånger som passar till det tema som är aktuellt i undervisningen, t.ex. passar Galenskaparnas Min bostad bra när man pratar om möbler. Hon försöker välja sånger där texten är tydligt framförd, av t.ex. Monika Zetterlund. Man får tänka på att inte sjunga för religiösa texter, menar Sara.

Laura Rådman menar att det är lättare att använda något i sin undervisning som man själv tror på och där kommer musiken in som en naturlig del för Laura. Hon kan sälja det på ett bra sätt till eleverna. Laura väljer inte för svåra sånger. Mamma är lik sin mamma passar bra i nivå. Andra sånger som hon använder är Ja må han leva, Du gamla du fria och även sånger med Siw Malmqvist, Cornelis Vreeswijk och Lena Philipsson. Laura sjunger även barnsånger med eleverna.

När Mona Gordon väljer sånger utgår hon ifrån vilka elever som finns i gruppen. Behöver de träna på frågor och svar så sjunger de bl.a. sångerna Heter du Ellen? eller Vart ska du gå min lilla flicka? Mona tycker att barnsånger är väldigt bra att använda. Ibland brukar de analysera texten till Lisa Nilssons Himlen runt hörnet. Mona brukar tänka på att inte välja för många sorgliga sånger utan varierar sånger i dur och moll.

Eva skriver eget material till sin undervisning men när hon började arbeta på KOMVUX Södervärn använde hon sig av redan befintliga sånger. Hon upptäckte att sångerna textligt var för svåra då hon var tvungen att lägga ner mycket tid till att förklara vissa ordföljder eller metaforer. Detta innebar att hon började skriva egna sånger som var anpassade för grupperna hon jobbade med. När Eva komponerar sångerna utgår hon ifrån att de bör innehålla få verser, helst bara en och de bör även ha rak ordföljd utan bilder och metaforer. Sångerna har en enkel melodi som ligger nära talrösten och som har ett litet omfång. Eva får ofta uppslag till sånger av sina kollegor på skolan. Det kan vara ett ämne som är relevant för eleverna i undervisningen eller om de behöver öva extra på särskilda ord eller språkljud. Ibland kommer eleverna med förslag på vad de vill sjunga, då ofta sånger från sina hemländer, vilka Eva försöker översätta till svenska.

Eva undviker att sjunga sånger som handlar om religion. Vid jul och lucia så sjunger de julsånger men det har mer med traditioner att göra. Sångerna passar bäst när de handlar om kärlek och väderlek.

Diskussion

Prosodi

De flesta informanter är överens om att sånginslagen i undervisningen är en hjälp för att träna elevernas uttal (en informant har inte uttalat sig om detta). Detta stämmer överens med tidigare liknande undersökningar (Boghias & Gordon 2006; Bonde, 2007; König & Sturk, 2008). Pedagogerna menar att man genom sånginslagen tränar den svenska prosodin såsom vokalljud, rytm och frasmelodi, både genom att lyssna på sånger och att sjunga sånger.

En av informanterna, Agneta Westergren avviker från de andra pedagogerna då hon menar att sången inte är en träning för att lära sig de enskilda ordens prosodi. Dock håller hon med om att sången kan träna vokalljud, ordens rytm och frasens prosodi, om sången är komponerad utefter dessa. Jederlund (2002) beskriver en metod som Christina Norléns använder för att träna vokalljuden. Hon komponerar melodier utifrån vokalens klangfärg, d.v.s. höga toner för ljus klangfärg, låga toner för mörka klangfärg, vilket går emot den tanke som Westergren har. Norlén komponerar ordet ”titta” med en melodi som går uppifrån och ner medan ordets ursprungliga språkmelodi går nerifrån och upp vilket bekräftar Westergrens tanke om att det enskilda ordets prosodi i vissa fall motarbetas i sången. Westergrens tankar går i linje med det Lindblad (1992) skriver om grundtonsfrekvenser, att man i sång använder sig av fasta toner medan man i tal använder en mer glidande skala. Bondes (2007) undersökning säger att

sången kan vara en omväg till språkinläringen då det kan vara svårt att omvandla det man sjunger till tal.

Maria Rydell säger i sin intervju att den speciella prosodi som svenskan har är bl.a. den rytm som uppstår när man vilar på de långa språkljuden. Språket har en regelbunden rytm vilket även Engstrand (2004) håller med om när han talar om att svenskan kan delas in i rytmgrupper som uttalas under lika lång tid fastän de har olika antal stavelser. Denna rytmiska regelbundenhet, menar Rydell, återfinns i sånger. Lindblad (1992) menar dock att det är skillnad på rytmen i tal och sång. Eva Bornemark skriver sånger där ordens rytm i sången stämmer överens med deras rytm i talet, dock visade det sig att vid översättningen av den afghanska sången Ni ser många vänner att betoningen av ett ord hamnade på fel stavelse.

Madeleine Sundberg säger att det är viktigt att känna språkets rytm i kroppen och att man känner rytmen genom att röra sig. Detta stöds av andra pedagoger (Ladberg, 2001; Werme, 2006; Kjellin, 1995).

Huruvida ordens betoning i frasen (det Engstrand (2004) kallar för innehållsord och funktionsord) kommer fram eller ej i sångerna, framkommer inte direkt i resultaten.

Sammanfattningsvis kan man säga att sånginslagen i undervisningen kan i viss utsträckning vara en hjälp att förstå språkets prosodi, men man bör vara uppmärksam på varför och hur man använder sånginslagen.

Grammatik, ordförståelse och ordkunskap

Flera av informanterna menar att eleverna genom sångerna lär sig att memorera ord, fraser och uttryck vilket överensstämmer med tidigare forskning (Antal Lundström, 1996; Boghias & Gordon, 2006; Jederlund, 2002). Resultaten från intervjuerna i samband med tidigare forskning säger att genom att presentera nya ord eller grammatiska företeelser i en sång, sjungen eller via någon slags uppspelningsapparat, aktiveras elevernas sinnen på ytterligare ett sätt än om de bara läser eller får det uppläst. Den nya kunskapen får även ett sammanhang genom sångtexten vilket gör att den lättare stannar kvar i minnet.

Ett vanligt förekommande inslag i flera av informanternas undervisning är användandet av lucktexter, där eleverna får fylla i ord som saknas i den skrivna texten samtidigt som de lyssnar på sången.

Musikens kulturella betydelse

Åtta av tio informanter uttalar sig om att musikinslagen är ett sätt att presentera den svenska kulturen för eleverna vilket även Jederlund (2002) samt Boghias & Gordons (2006) undersökning säger.

I resultatet finns även perspektivet kulturen från elevernas hemland. Informanterna Gunnar Ljunggren och Cecilia Henriksson berättar att eleverna gärna tar med sig egen musik till lektionerna och observationer hos Eva Bornemark visar att eleverna uppskattar mycket att sjunga sånger från hemlandet. Det blir ett sätt för eleverna att jämföra sin egen kultur med den nya kulturen, vilket enligt Wellros (2004) är ett viktigt moment inom utbildningen på sfi.

Sammanfattningsvis kan man säga att språk och musik och kultur går hand i hand. Genom musiken får vi kontakt med olika kulturer vilket är en viktig del i att lära känna ett nytt språk.

Musikens påverkan på undervisningssituationen

Ingen av informanterna nämner direkt att musiken påverkar gemenskapen i klassen, men flera informanter uttryckte att musikinslagen är ett positivt avbrott i undervisningen vilket stämmer med tidigare undersökning (König & Sturk, 2008). Musikinslagen är ett sätt att skapa variation i undervisningen och enligt Ladberg underlättar variationen inläringen för eleverna. För övrigt säger informanterna att musikinslagen skapar trivsel och lättar upp stämningen. Gunnar Ljunggren menar även att man lättare kan släppa hämningar och Cecilia Henriksson menar att man vågar prata och artikulera mer till musiken, man känner sig trygg i gruppen. Enligt Ladberg (2000) måste en sådan tillåtande stämning finnas för att inläringen ska fungera på ett bra sätt.

Som en sammanfattning av detta kan man säga att musiken kan förbättra stämningen i en grupp och på så sätt skapa en lustbetonad atmosfär (Boghias & Gordon, 2006; Bonde, 2007; König & Sturk, 2008) vilket i sin tur leder till en bättre inläringssituation (Ladberg, 2000). Människan är en social varelse och att sjunga tillsammans bidrar till en gemenskap och detta påverkar inläringen på ett positivt sätt.

Sångval

Alla informanter gör oftast medvetna val av sånger. Generellt väljer de sånger utifrån ordträning, grammatikträning, frasinläring men även för uttalsträning. Här följer några exempel på uttalanden som har kommit från flera informanter:

- Man bör undvika sånger vars text är abstrakt, texten bör inte innehålla metaforer eller bilder.
- Det är viktigt att textningen går fram på ett bra sätt på inspelningarna.
- Sångerna bör vara lättsjungna, ha en enkel melodi och inte ha för krånglig text.
- Ett bra tema är kärlek och känslor
- Man bör till viss del undvika religiösa sånger

Eva Bornemark har gått ett steg längre genom att skriva egna sånger och kan på så sätt anpassa innehåll och melodi till elevernas behov.

Enligt resultaten ser man att det är viktigt att man framhåller lusten och glädjen med att sjunga och lyssna på sånger. Gunnar Ljunggren väljer gärna sånger som har vacker text eller rolig text. Flera av informanterna tycker själva mycket om att sjunga och/eller har en musikalisk bakgrund vilket de försöker spegla i sina val av sånger.

Resultat av musikinslagen

Flera av informanterna anser att de inte hinner se några resultat av musikinslagen i sin undervisning, de undervisar inte eleverna tillräckligt länge. Vissa av informanterna tycker att deras elever lär sig något tack vare musikinslagen, särskilt då inom ord- och frasinläring.

Sammanfattning av diskussion

Den första frågeställningen för denna undersökning var: ”På vilket sätt kan musiken vara en hjälp i språkinläringen?” Här har jag fått många svar inom flera områden. Innan jag började min undersökning var jag övertygad om att musiken kunde vara en hjälp vid språkinläringen och resultaten styrker detta. När det gäller de två andra frågeställningarna, ”Har själva

sjungandet någon betydelse för inläringen?” och ”På vilket sätt tar man till sig uttalet från sången till uttalet i talet?” har det uppstått nya frågor. Ska man verkligen använda sången för uttalsundervisningen? Är det inre förvirrande för eleven att sjunga när det ändå skiljer en del i tal och sång? Flera av de intervjuade pedagogerna har uttryckt att det är svårt att se om uttalsträningen verkligen ger resultat då de inte träffar eleverna under särskilt lång tid. Vissa pedagoger säger även att eleverna har olika uttal i sången och i talet vilket skulle betyda att sången inte är en bra väg att gå. Agneta Westergren var den pedagog som i intervjun verkade vara mest uppmärksam på de skillnader som finns i tal och sång och jag frågade henne om det i så fall är förvirrande för eleverna att sjunga. Hon menade att det inte bör vara ett problem, bara man som lärare och elev är medveten om att tal och sång är två olika språk. Svaret på de två frågorna är att sjungandet i undervisningen är inte alltid en direkt överföring av det talade språket men kan i vissa sammanhang vara en hjälp.

Uppsatsens syfte får därmed anses vara mycket relevant. Sången och musiken är en viktig del i många liv och kan man använda sig av sitt intresse för att lära sig något nytt så bör man göra det.

Metodval

Sett i efterhand så var valet av narrativ intervju ett bra val. Det gav inte ett förbrett resultat men det banade väg för nya frågor som jag tidigare inte hade tänkt på och som var viktiga för min undersökning. I efterhand kan jag känna att det hade varit bra om jag hade frågat informanterna lite mer ingående om varje sak, t.ex. hur de tänker när det gäller prosodi, betoning, rytm, ordförståelse etc. Då hade jag nog fått mer ingående svar och på så sätt fått ett mer enhälligt resultat från informanterna. Då hade jag även kunnat studera deras arbete på ett djupare sätt. Dock ville jag inte styra dem för mycket med riktade frågor. I och med att informanterna har fått prata fritt har jag fått veta vad som är viktigt för var och en av pedagogerna och på så sätt fått ett bredare resultat om vilka musikmoment som kan förekomma i undervisningen. Ju fler informanter jag intervjuade desto fler frågor och ämnen dök upp som jag i efterhand hade velat ställa till de tidigare informanterna.

Jag ville inte ta för mycket tid av informanterna och erbjöd mig därför att komma till deras arbetsplatser. I efterhand kan jag känna att det var även bra utifrån trygghetssynpunkt vilket Trost (2005) menar är viktigt.

Trost (a.a.) talar om att man vid intervjun bör vara i en ostörd miljö utan åhörare och vid de flesta tillfällena satt jag och informanten i ett tomt klassrum. Vid ett tillfälle var informanten tvungen att äta lunch samtidigt som vi hade avtalat tid och därför satt vi i lunchrummet. Detta var ingen bra idé då vi vid flera tillfällen blev avbrutna av hennes kollegor.

Att spela in intervjuerna underlättade själva intervjun, bl.a. kunde jag lyssna utan att behöva anteckna. För att förhindra att mikrofonen skulle ta för mycket uppmärksamhet från själva samtalet försökte jag att placera mikrofonen en bit bort från informanterna. Jag upplevde att en informant blev lite störd av mikrofonen, men efter en stund verkade det som att hon hade glömt bort den. En annan informant började prata så fort att jag inte hann ta upp inspelningsapparaterna och jag kunde inte avbryta utan var tvungen att anteckna istället. Resultatet av detta blev att den informants intervjuresultat var mycket kortare och inte riktigt lika detaljerat som de andra informanternas resultat.

Vidare forskning

När det gäller vidare forskning inom detta område har jag funderat kring tre steg. Som steg ett skulle jag vilja intervjua elever som har fått andraspråksundervisning med musikinslag. Det skulle vara intressant att ta reda på hur eleverna har sett på musikinslagen och huruvida de anser att det påverkar undervisningssituationen och deras inläring. En annan intressant vinkel skulle vara att ta reda på om eleverna tycker att pedagogen har presenterat musikinslagen på ett tillfredsställande sätt. Steg två skulle kunna vara att med hjälp av pedagogerna sammanställa ett metodikmaterial genom att mer detaljerat gå in på hur de arbetar med musikinslagen. Steg tre, och kanske slutgiltigt, skulle i så fall vara att komponera sånger utifrån resultaten.

Slutsats

Utifrån undersökningens syfte och frågeställningar kan det konstateras att genom sång- och musikinslag i undervisningen tränas den svenska prosodin såsom vokalljud, rytm och frasmelodi. En av de intervjuade pedagogerna ansåg att själva sången dock inte är en hjälp för att träna de enskilda ordens prosodi. I sångerna lär sig eleverna även att memorera ord, fraser och uttryck. Musikinslagen är ett sätt att presentera den svenska kulturen för eleverna och genom musiken kan eleverna jämföra sin egen kultur med den svenska kulturen. Sången och musiken skapar variation i undervisningen för pedagogen, den skapar trivsel och lättar upp stämningen i gruppen samt kan inge en trygghetskänsla vilket underlättar inläringen hos eleven.

Det är lätt att man tar språket för givet och inte lyssnar om det man sjunger verkligen stämmer överens med det man talar. Jag har sjungit i hela mitt liv och har på så sätt lärt mig både talspråket och sångspråket utan att egentligen tänka att de skiljer sig åt. För att kunna använda mig av sången som hjälpmedel i språkundervisning måste jag lära mig skillnaderna på de två språken.

Källförteckning

- Antal Lundström, I. (1996) Musikens gåva. Uppsala: Konsultförlaget i Uppsala
- Araï, D. (2002). Språkpsykologi. Lund: Studentlitteratur
- Bohigas, N & Gordon, M. (2006) Hur kan sånger i undervisningen underlätta inläring av svenska som andraspråk för ungdomar och vuxna? (Projektarbete 5 poäng)
Stockholm: Lärarhögskolan
- Bonde, C. (2007) Sjung svenska! En studie kring huruvida sången kan vara ett redskap i sfi-undervisning. (Examensarbete) Malmö: Musikhögskolan
- Engstrand, O. (2004) Fonetikens grunder. Lund: Studentlitteratur
- Gårding, E. & Kjellin, O. (1998) Vårt tal. Uppsala: Hallgren och Fallgren
- Jederlund, U. (2002) Musik och språk. Stockholm: Runa
- Kjellin, O. (1995) Svensk prosodi i praktiken. Uppsala: Hallgren och Fallgren
- Kjellin, O. (2002) Uttalet, språket och hjärnan. Teori och metodik för språkundervisningen.
Uppsala: Hallgren och Fallgren
- Kursplan sfi (SKOLFS 2009:2). Skolverket: <http://www.skolverket.se/skolfs?id=1491>
Hämtad 9/11 2009
- König, S & Sturk, A. (2008) "Ibland sjunger de med." En deskriptiv studie om sfi-pedagogers uppfattningar av musik i sfi-undervisning. (Examensarbete inom lärarutbildningen)
Göteborg: Universitetet
- Ladberg, G. (2001) Vägar till ett nytt språk. Stockholm: Gunilla Ladberg
- Ladberg, G. (2000) Skolans språk – och barnets. Att undervisa barn från språkliga minoriteter. Lund: Studentlitteratur
- Lindblad, P. (1992) Rösten. Lund: Studentlitteratur
- Lundström-Holmberg, E. & af Trampe, P. (1987) Elementär fonetik. Lund: Studentlitteratur
- McAllister, R. (1998) Talkommunikation. Lund: Studentlitteratur
- Spektrogram, Wikipedia: http://sv.wikipedia.org/wiki/Fil:Spektrogram_-_Jag_skulle_vilja.jpg
Hämtad 8/11 2009
- Trost, J. (2005) Kvalitativa intervjuer. Lund: Studentlitteratur
- Varkøy, Ø. (1996) Varför musik? Stockholm: Runa
- Wellros, S. (2004) Språk och kultur i undervisningen i svenska för vuxna invandrare. I
Hyltenstam, K & Lindberg, I (red.) (2004) Svenska som andraspråk. - i forskning,

undervisning och samhälle. Lund: Studentlitteratur

Werme, M. (2006) Ramsor - hur och varför?. Malmö: Gleerups Utbildning

Westergren, A. (2000) Svenska med melodi. Om uttal i det svenska språket. Lärarbok.

Stockholm: Natur och Kultur

Theorell, T. (2008) Kultur och folkhälsa. I Bjursell, G & Vahlne Westerhäll, L (red.) (2008)

Kulturen och hälsan. Stockholm: Santérus

Informanter

Bornemark, Eva. Musiklärare på KOMVUX Södervärn i Malmö. Intervjun samt observationen av lektioner gjordes den 25 februari 2009.

Gordon, Mona. Sfi-lärare på Hermods i Liljeholmen, Stockholm. Intervjun gjordes den 27 mars 2009.

Henriksson, Cecilia. Sfi-lärare på Utbildningsborgen i Alvik, Stockholm. Intervjun gjordes den 18 februari 2009.

Ljunggren, Gunnar. Sfi-lärare på Lernia, Stockholm. Intervjun gjordes den 2 mars 2009.

Lövestam, Sara. Sfi-lärare på Lernia, Stockholm. Intervjun gjordes den 7 maj 2009.

Rydell, Maria. Sfi-lärare på Hermods, Stockholm. Intervjun gjordes den 18 februari 2009.

Rådman, Laura. Sfi-lärare på Lernia, Stockholm. Intervjun gjordes den 2 mars 2009.

Steinholtz, Anna-Karin. Sfi-lärare på Hermods, Stockholm. Intervjun gjordes den 27 februari 2009.

Sundgren, Madeleine. Sfi-lärare på Lernia, Stockholm. Intervjun gjordes den 2 mars 2009.

Westergren, Agneta. Sfi-lärare på Åsö vuxengymnasium/Västerort i Tensta, Stockholm.

Intervjun gjordes den 27 maj 2009.

Bilaga 1

Sångregister

Sånger som nämndes i samband med intervjuerna:

Du får inte. Artist: Sonja Aldén.

Du gamla du fria. Gammal folkvisa, text: Richard Dybeck.

Du tycker du är vacker. Trad.

Ett och noll. Artist: Bo Kaspers Orkester.

Flickorna i Småland. Kompositör: Karl Williams.

Havsörnsvals. Artist/kompositör: Evert Taube.

Himlen runt hörnet. Artist: Lisa Nilsson.

Hon är så söt. Artist: Bo Kaspers Orkester.

Huvud, axlar, knä och tå. Trad.

Höga berg och djupa dalar. Trad.

Ja, må han leva. Trad.

Jag skrek. Artist: Lisa Ekdahl.

Jag älskar dig. Musik: afghanskt ursprung, svensk text: Eva Bornemark.

Lilla snigel. Trad.

Mamma är lik sin mamma. Artist: Siw Malmqvist.

Min bostad. Artist: Galenskaparna.

Min hatt. Tysk folkvisa.

Ni ser många vänner. Afghanskt ursprung.

Om. Artist: Niklas Strömstedt.

Prästens lilla kråka. Trad.

Rosa på bal. Artist/kompositör: Evert Taube.

Sista sommaren. Artist Niklas: Strömstedt.

Släkthuset. Artist/kompositör: Povel Ramel.

Små grodorna. Trad.

Sol, vind och vatten. Artist/kompositör: Ted Gärdestad.

Somliga går med trasiga skor. Artist/kompositör: Cornelis Vreeswijk.

Tomtarnas julnatt. Text: A. Smedberg. Musik: V. Sefve.

Tre små gummor. Trad.

Tycker du om mig? Trad

Vart ska du gå min lilla flicka? Text och musik: Alice Tegnér.

Vem vet. Artist: Lisa Ekdahl.

Änglamark. Artist/kompositör: Evert Taube.

Bilaga 2

Artister/kompositörer

Artister och kompositörer som nämndes i samband med intervjuerna:

Bo Kaspers Orkester

Cornelis Vreeswijk

Evert Taube

Galenskaparna

Jan Malmström

Lena Philipsson

Lisa Ekdahl

Lisa Nilsson

Monica Zetterlund

Niklas Strömstedt

Orup

Povel Ramel

Robert Broberg

Siw Malmqvist

Sonja Aldén

Ted Gärdestad

Tomas Ledin

Kungl. Musikhögskolan
i Stockholm
Royal College of Music
Valhallavägen 105
Box 27711
SE-115 91 Stockholm
Sweden

+46 8 16 18 00 Tel
+46 8 664 14 24 Fax
info@kmh.se
www.kmh.se